

До вивчення орнітофауни північного Приазов'я

О. Я. Огульчанський

Зими Приазов'я порівняно м'які й малосніжні, внаслідок чого в приазовських степах зустрічається багато видів зимуючих зерноїдних птахів, які приваблюють деяких хижаків з родини соколиних, а наявність мишовидних гризунів дає змогу зимувати деяким видам орлиних та сов. Не завжди замерзає море та ніколи не замерзаючі гирла лиманів створюють умови для зимівлі качиних. Приазов'я, через яке проходить один з найбільш поживлених міграційних трактів, відвідують маси перелітних птахів, а різні приазовські біотопи дають притулок міграційним видам з найрізноманітнішими біологічними особливостями. Приазовські біотопи в період осінніх і зимових кочівель приваблюють також бродячих птахів із суміжних зоогеографічних зон. При цьому деякі з них з'являються щорічно, а інші спорадично. Інколи сюди залітають також птахи з далеких зоогеографічних зон.

Перераховуючи зимуючих і кочових птахів, ми подаємо і тих, що спорадично з'являються і рідко залітають, причому до списку внесені лише ті види, що автор спостерігав особисто або користувався повідомленнями осіб, дані яких були підтверджені шкурками, тушками або чучелами.

Спостереженнями, які провадились протягом 20 років (з 1933 р.), був охоплений район морського узбережжя від Молочного лиману до Білосарайської коси і в глибину суші на 50—80 км.

Птахи, що зимують в Приазов'ї

Сіра ворона *Corvus corone* L. Осілий птах. Зимою кількість його помітно збільшується за рахунок прилітних з північних районів. Тримається головним чином в населених пунктах і на березі моря, де поїдає викинуту хвилями мертву рибу.

Грак *Corvus frugilegus* L. Взимку кількість граків значно збільшується за рахунок прилітних з північних зоогеографічних зон.

Галка *Coloeus monedula* L. Поширена східна форма як осілої, так і невеликої кількості прилітної.

Сорока *Pica pica* L. Як осіла живе сорока східно-європейська *Pica pica fennogim.* В деяких місцях, переважно в східній частині, взимку спостерігається невелике збільшення кількості сорок.

Шпак *Sturnus vulgaris* L. В західній частині Приазов'я спостерігається невелика кількість шпаків анатолійських *Sturnus vulgaris purpurascens,* тобто тієї ж форми, що у великій кількості населяє Приазов'я

в гніздовий період. На схід від м. Осипенко зимівля шпаків не спостерігалась.

Костогриз *Coccothraustes coccothraustes* L. Як гніздовий птах зустрічається костогриз кавказький *C. coccothraustes nigricans* But., але в невеликій кількості зимує і костогриз європейський.

Зеленяк *Chloris chloris* L. Звичайний на зимівлі зеленяк європейський.

Шиглик *Carduelis carduelis* L. Досить часто зимує в Приазов'ї звичайний шиглик (*C. carduelis carduelis* L.).

Коноплянка *Acanthis cannabina* L. Зимує у невеликій кількості, найчастіше в західній частині.

Звичайна чечітка *Acanthis flammea* L. Зимує типова форма (*A. flammea flammea* L.).

Біла (тундрова) чечітка *Acanthis hornemannii* Holb. Зимує в незначній кількості, здебільшого зустрічається поодинокими особинами серед зграйок звичайних чечіток.

Снігур *Pyrrhula pyrrhula* L. В суворі зими снігур обов'язково з'являється на зимівлю, хоча тут він завжди зимує в невеликій кількості, особливо в східній частині Приазов'я.

Зяблик *Fringilla coelebs* L. Звичайний на зимівлі.

В'юрок *Fringilla montifringilla* L. Звичайний зимуючий птах.

Хатній горобець *Passer domesticus* L. Осілий птах.

Польовий горобець *Passer montanus* L. Осілий птах.

Звичайна вівсянка *Emberiza citrinella* L. В невеликій кількості зимує форма *E. citrinella erythrogenis* Grehm.

Очеретяна вівсянка *Emberiza schoeniclus* L. Зимує у великій кількості.

Просянка *Emberiza calandra* L. Зимує в невеликій кількості.

Пуночка *Plectrophenax nivalis* L. На зимівлі звичайний, а в суворі зими незліченні зграйки пуночок вкривають приазовський степ.

Степовий жайворонок *Melanocorypha calandra* L. У великій кількості населяє приазовські степи і численний на зимівлі. Але треба вважати, що основну масу степових жайворонків становлять прилітні з більш північних місць, тому що восени помітний відліт місцевих жайворонків.

Білокрилий жайворонок *Melanocorypha leucoptera* Pall. Зимує нерегулярно.

Чорний жайворонок *Melanocorypha jettoniensis* Forster. Рідко зустрічається на зимівлі.

Чубатий жайворонок *Galerida cristata* L. Осілим є *Galerida cristata* L.

Рогатий (полярний) жайворонок *Erunophila alpestris* L. Щороку зустрічається на зимівлі. В суворі багатосніжні зими кількість його збільшується.

Польовий жайворонок *Alauda arvensis* L. Зимує тільки *A. a. arvensis* L.

Гірська плиска *Motacilla cinerea* Tunst. Надзвичайно рідко зустрічається зимою в Приазов'ї.

Велика синиця *Parus major* L. Зимує не тільки місцева, а, очевидно, і деяка кількість прилітної, що приєднується до місцевої.

Блакитна синиця (лазорівка) *Parus coeruleus* L. У невеликій кількості зимує лазорівка звичайна.

Вусата синиця *Panurus biarmicus* L. Вусата синиця східна *P. b. ruscicus* Grehm. зимує в очереті річок, лиманів і морських кіс. Часто зустрічається в західній частині Приазов'я.

Сірий сорокопуд *Lanius excubitor* L. В невеликій кількості зустрічається сорокопуд сірий білокрилий *L. e. Homeyeri* Cabanis.

Омелюх *Bombycilla garrulus* L. Регулярно з'являється на зимівлі. Зимує в садах, парках і полезахисних смугах.

Дрізд чикотень (рябинник) *Turdus pilaris* L. Щороку в невеликій кількості зимує в західній частині Приазов'я.

Малинівка (вільшанка) *Erithacus rubecula* L. Взимку зустрічається дуже рідко.

Кропивник (волове око) *Troglodytes troglodytes* L. Зимує кропивник європейський *T. t. troglodytes* L.

Вухата сова *Asio otus* L. З 1947 р. зимує щорічно.

Болотна сова *Asio flammeus* Pontopp. Осілий птах. Зимою кількість її зростає за рахунок прилітної на зимівлю з більш північних районів.

Хатній сич *Athene noctua* Scop. Осілою формою є хатній сич східний *A. n. indigena* V g e h m., але на зимівлі зустрічається також і європейська форма *A. n. noctua*.

Дербник *Falco columbarius* L. Досліджені зимуючі дербники належать до західно-сибірської форми *F. c. regulus* Pall.

Звичайний боривітер *Falco tinnunculus* L. Невелика кількість місцевих форм залишається зимувати.

Беркут *Aquila chrysaëtus* L. Надзвичайно рідкий як на перельоті і кочівлі, так і на зимівлі.

Зимняк (мишоїд) *Buteo lagopus* V g ü n. Зимує щороку, а особливо в холодні зими, знищуючи величезну кількість гризунів.

Степовий лунь *Circus macrourus* G m e l i n. Зимує в невеликій кількості, причому самки частіше, ніж самці.

Малий яструб *Accipiter nisus* L. Досить часто зимує яструб малий звичайний *A. n. nisus* L.

Орлан білохвіст (сіруватень) *Haliaeetus albicilla* L. У значній кількості зимує орлан білохвіст звичайний.

Чорна казарка *Branta bernicla* L. Останній раз її зимівля відмічена в 1936/37 р. Зграйка з 16 особин жила цілу зиму на морі біля Бердянської коси. Екземпляр казарки, здобутий з цієї зграйки, зберігається в Дніпропетровському університеті (музей).

Крижень *Anas platyrhynchos* L. У м'які зими, коли море не замерзає або замерзає тільки біля берега, крижні зимують у великій кількості. Живляться в основному насінням солярса та сарсазана.

Чирок-свистунок *Anas crecca* L. Зустрічається на зимівлі щороку.

Луток *Mergus albellus* L. В невеликій кількості зимує щороку.

Великий норець *Colymbus cristatus* L. В м'які зими зимує на морі і на незамерзаючих лиманах.

Чорнозоба гагара *Gavia arctica* L. Зимує зрідка, в теплі зими.

Дрофа *Otis tarda* L. Місцеві дрофи в незначній кількості відлітають на південь. Більшість залишається на зимівлю в Приазов'ї, до них приєднуються прилітні.

Сіра куріпка *Perdix perdix* L. В Приазов'ї осілою є середньоєвропейська форма *P. p. lucida* Alt. У холодні й сніжні зими маса куріпок гине від голоду. В цей час вони наближаються до населених пунктів і зустрічаються навіть в центрі м. Осипенко на базарній площі (1933 р.).

Перепілка *Coturnix coturnix* L. Щороку в невеликій кількості зимує в заростях бур'янів на березі моря і на великих Бердянській та Обіточній косах. З усіх здобутих за останні вісім років перепілок тільки дві були старі: одна з перебитою і виродливо зрослою ногою, друга нормальна, але дуже худа. Решта — молоді, середньої відгодованості і в основному самці.

Птахи, що відвідують Приазов'я під час осінніх і зимових кочівель

Крук *Corvus corax* L. Вже пройшло 35—40 років, як крук зник на гніздуванні. Але щороку пізно восени і рідше зимою з'являється поодинокими екземплярами або парами.

Сойка *Garrulus glandarius* L. В деякі роки (у жовтні—листопаді) кочує сойка звичайна. Особливо велика кочівля сойок відзначена в 1933 та 1948 рр.

Горіхівка *Nucifraga caryocatactes* L. Надзвичайно рідко під час осінніх та зимових кочівель буває горіхівка сибірська.

Рожевий шпак *Pastor roseus* L. У невеликій кількості кочує восени. Остання незначна колонія рожевих шпаків у Приазов'ї збереглася в урочищі «Кам'яні могили».

Білокрилий жайворонок *Melanocorypha leucoptera* Pall. Назвати цього жайворонка зимуючим не можна тому, що період перебування його зимою в Приазов'ї коливається незалежно від стану погоди, а тому відносимо його до кочових.

Сірий жайворонок *Calandrella pispoleta* Pall. У невеликій кількості гніздився в східній частині Приазов'я, але в зв'язку з розорюванням степу зник. Зустрічається під час кочівель.

Пищуха звичайна *Certhia familiaris* L. Дуже рідко зустрічається під час кочівель.

Повзик *Sitta europaea* L. Періодично з'являється на кочівлях.

Чорна синиця (московка) *Parus ater* L. З'являється зрідка.

Чубата синиця *Parus cristatus* L. Нечисленний кочовий птах.

Чорноголова гаїчка *Parus atricapillus* L. Нечисленний кочовий птах.

Довгохвоста синиця *Aegithalos caudatus* L. Далеко не кожного року зустрічається під час кочівлі.

Ремез *Remiz pendulinus* L. Зрідка залітає під час зимових кочівель.

Жовтоголовий корольок *Regulus regulus* L. Європейський жовтоголовий корольок *R. r. regulus* L. є нерідким кочовим птахом.

Зелений дятел *Picus viridis* L. Дуже рідко кочує західноєвропейська форма *P. v. virescens* Viehm.

Великий строкатий дятел *Dryobates major* L. Звичайний під час кочівель.

Середній дятел *Dryobates medius* L. Щороку зустрічається на кочівлі.

Малий дятел *Dryobates minor* L. Кочує шведський малий дятел *D. m. minor* L.

Сапсан *Falco peregrinus* Gmnst. Бродячі сапсани зустрічаються нерегулярно, тримаються морських кіс та лиманів. Відзначена тільки одна форма.

Балабан *Falco cherrug* Ggnst. Найчастіше зустрічається форма *F. c. cherrug*.

Степовий орел *Aquila rapax* Temminsk. Під час кочівлі досить рідко зустрічається.

Великий яструб *Accipiter gentilis* L. Пізно восени і зимою зустрічається східноєвропейська форма *A. g. gentilis* L.

Малий буревісник *Puffinus puffinus* Ggnst. Дуже рідко зустрічається на кочівлі середземноморська форма *P. p. yelkouan* Aserb.

Птахи, що спорадично бувають в Приазов'ї

Білочеревий стриж *Apus melba* L. Білочеревий стриж європейський під час весняного перельоту трапляється далеко не щороку. Восени не зустрічається.

Колпиця (косар) *Platalea leucorodia* L. Тепер колпиця на перельотах трапляється далеко не щороку. Весною не зустрічається.

Морянка *Clangula hyemalis* L. Зустрічається на осінньому перельоті не щороку.

Турпан *Oidemia fusca* L. Спорадично з'являється в зимовий період.

Синьга *Oidemia nigra* L. Зимою зустрічається не щороку.

Савка *Oxyura leucocephala* Scop. Зустрічається взимку не щороку.

Птахи, що рідко залітають в Приазов'я

Сосновий шишкар *Loxia pytyopsittacus* Bonk. Вперше здобутий в листопаді 1953 р. в околиці м. Осипенко.

Гірський (білозобий) дрізд *Turdus torquatus* L. В околицях м. Осипенко в 1939 р. здобутий середньоевропейський дрізд.

Біла сова *Nyctea scandiaca* L. Здобута в 1940 р. біля м. Ногайська.

Пугач *Bubo bubo* L. Біля Осипенківського курорту в 1938 р. здобутий пугач малоазіатський *Bubo bubo interpositus* Rotschet Hart.

Сипуха *Tyto alba* Scopoli. Була знайдена в 1934 р. у східній частині Приазов'я.

Білоголовий сип *Gyps fulvus* Habl. Відзначено три випадки зальоту в Приазов'я (1934, 1939 і 1945 рр.).

Рожевий фламінго *Phoenicopterus roseus* Pall. Здобутий один раз влітку 1953 р. в районі Бердянської коси.

Рожевий пелікан (рожева баба) *Pelecanus onocrotalus* L. Ще 50 років тому пелікан у Приазов'ї не був рідкісним. Тепер він зустрічається надзвичайно рідко. За даними, з 1929 до 1953 р. тільки двічі (в 1938 і 1952 рр.) спостерігався рожевий пелікан на Бердянській та Обіточній косах.

Саджакопитка *Syrhaptus paradoxus* Pall. Відзначені випадки зальоту і навіть гніздування (дані А. С. Костюченка).

Кречітка *Chettusia gregaria* Pall. Зникла з гніздування на початку ХХ ст., зараз зустрічається як рідко залітний птах.

Чорноголовий хохотун *Larus ichthyaetus* Pall. Здобутий на Обіточній косі в 1939 р.

Звичайна гага *Somateria mollissima* L. Самицю звичайної гаги здобуто в бухті Осипенківського порту в листопаді 1951 р.

Джек *Otis undulata* Jacquin. Відзначений випадок зальоту у східну частину Приазов'я в 1914 р. (с. Червонополе, дані А. С. Костюченка).

К изучению орнитофауны северного Приазовья

А. Я. Огульчанский

Резюме

Автор кратко излагает результаты исследований и наблюдений за 20 лет его работы в районах Приазовья, от морского побережья Молочного лимана до Белосарайской косы.

Приазовье является одним из наиболее оживленных миграционных путей птиц. Разнообразные его биотопы являются убежищами для раз-

личных видов зимующих, кочевых, спорадически появляющихся и редко залетных птиц, список которых и приводится в этой статье. Всего автор перечисляет 54 вида зимующих птиц, из которых очень редко встречаются зимой горная трясогузка *Motacilla cinerea* Turst, 23 вида кочующих птиц, из которых очень редко встречаются пищуха обыкновенная *Certhia familiaris* L., черная синица *Parus ater* L., ремез *Remiz pendulinus* L., зеленый дятел *Picus viridis* L. и степной орел *Aquila rapax* Tem., 6 видов спорадически появляющихся и 13 видов редко залетающих птиц.
